

СТРАТЕГИЧЕСКИ ПОДХОД КЪМ ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА „ДЪРЖАВА - ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ - СОЦИАЛНА ПРАКТИКА” (ТЕОРЕТИЧНИ ИЗХОДНИ ПОЗИЦИИ)

Искра Милева¹

Резюме

В статията се предлагат работни определения и изходни теоретични рамки за изясняване спецификата на стратегическия подход към взаимодействията „държава – висше образование – социална практика”. Аргументират се предпоставките за засиленото внимание към стратегическото осмисляне на тези взаимовръзки в техните системни измерения като алтернатива на ограниченото разбиране за развитието на науката и висшето образование като изпълнение на „социална поръчка” от страна на бизнеса.

Iskra Mileva

Abstract

The article offers working definitions and starting theoretical presumptions, ment to clarify a possible framework of a strategic approach to interactions between government higher education and social practice. Having in mind the rising attention to a strategic understanding of those systematic relations, it clearly appears to be an alternative to the limited explanation of science and higher education as a “quick service”, fulfilling business’ social orders.

Въведение: работни определения

„Стратегирането е общ термин, който се отнася изобщо до стратегическото мислене, планиране, действие, поведение на някакъв субект - индивидуален, групов, организация, държава. Освен във военното дело и икономиката стратежирането днес е характерно за публичната сфера - държавната политика, публичната администрация, публичните политики. Все повече са примерите на създаване и осъществяване на стратегии на публични организации, общини, министерства, държави или различни сфери на живота в наддържавни обединения, какъвто е ЕС. Тенденцията е в близко бъдеще стратежирането да се развие по-масово и сред структурите на гражданското общество.”²

Стратегията е генералната посока и мотивация за следване на обещаващо направление на предстоящи усилия. Стратегиите засягат цяла верига от проблеми, а не конкретен социален проблем. Те интерпретират субекта, имайки предвид желано (визия) и действително (мисия) състояние, в което се намира той. От една страна стратегията решава въпроса за генералното добруване на субекта, но от друга страна това решение е относително обективно, поради субективната интерпретация на стратегиращия. Целта е да се фиксира стратегическа посока на движение, осигуряваща предимство като крайно условие, което не е обективна величина.

За да се формулира стратегия е необходимо да се намерят отговори на “системата от три основни въпроса: “къде се намира” организацията, “къде иска да отиде” тя и “как това да стане”. Трите въпроса се посочват в литературата за стратегическо управление като негова най-

¹ Искра Милева е докторант към катедра „Публична администрация”, Софийски Университет „Св. Кл. Охридски”

² Танев, Т. Стратегическо управление на публичната сфера, София, Военно издателство, 2008, с. 329

дълбока същност.³ Процесът на формулиране на стратегия включва едновременно стратегически анализ и стратегически избор. Така че за формулирането на стратегия, на първо място е необходим ситуационен анализ, след което на второ място идва поставянето на крайните цели. Те произтичат от мисията на субекта и от ролята му в даден сегмент на обществената система. Оценката на обкръжаващата среда и мисията се изразяват във визията на субекта. На трето място, при формулирането на дадена стратегия е създаването на стратегически план, който фиксира стъпките, необходими за постигането на поставените цели, но който не е в обсега на настоящата работа.

Стратегията за развитие е най-тясно свързана с политиката, със самата политическа сфера и представлява опит за трайно решаване на въпроса с преимуществото пред конкурентите изобщо, а това се извършва чрез налагане на особена форма на обществен интерес. Това е особено съществена особеност на стратегиите извън икономическата област. Икономическата теория на игрите представя стратегията като идея и общ план за развитие на корпоративните субекти (фирми и др.) предвид на обкръжаващата ги среда от конкуренти. Тази дефиниция представя стратегията единствено като „цялостна политика (на субекта) за участие в играта”. Самата игра може грубо да се сведе до взаимно обвързаното правене на избори и вземане на решение между участниците.

В извън икономическата област обаче стратегиите имат и допълнително, политическо значение. По това корпоративните стратегии в стопанската сфера се различават от стратегиите за обществено развитие – на обществото като цяло или на отделни обществени сектори. Разликата идва оттам, че обвързаността на участниците е двойна - както помежду им, така и между всеки поотделно и поведението, и последиците за цялата общност. За разлика от корпоративните стратегии, които преследват максимизиране на изгодите на отделния участник, обществените стратегии налагат паралела между равнищата на максимизиране. Това е по-усложнена игра от икономическата, тъй като изисква индивидуални отстъпки, които не са въпрос на алтруизъм, иначе казано, това е светът на стратегирането „отвъд дилемата на затворниците”⁴. Следователно, обществените стратегии налагат политическо поведение от участващите субекти, изискват мислене в категориите на особения интерес – специфичната версия на общия интерес.

1. Характеристика на съвременната наука и висше образование

В епохата на глобализация дневният ред на публичното управление и политическия живот произтича изключително от императивите на наднационалната конкурентна среда. Образователните системи в отделните държави също са пряко зависими от процесите на глобализация. Едни от основните прояви на глобализацията са различни алтернативни съвременни форми на обучение, както и взаимодействието на множество международни организации в образованието за трансфер на знания, студенти и преподаватели.

В “епохата на знанието” всеки гражданин има право да получи качествено образование, което отговаря на нуждите и способностите му. Образователната и научноизследователската система е ориентирана към многообразните личностни и обществени потребности и предоставя възможности за свободен избор на обучаваните. Обучението, подготовката и възпитанието на децата и младите хора се осъществяват в рамките на единна културно-образователна среда,

³ Пак там, с. 109

⁴ Танев, Т. Анализ на публичните политики, София, Военно издателство, 2008, с. 47

която създава гаранции за защита и развитие на отделните култури и традиции в рамките на обща образователна политика и общо културно-езиково пространство.”⁵

В национални и наднационални стратегически документи се изразява виждането, че образованието, научните изследвания, технологичното развитие и иновациите са основата за постигане на динамичен и устойчив икономически растеж.⁶ В съвременният свят държавите влагат значителни средства в наука, за да постигнат икономически и социален просперитет, за да търсят решения на значимите проблеми на съвременното, за да осигурят условия за доразвитие и надграждане на натрупаното от предишните поколения познание. В тези три основни направления може да бъде видяна и ролята на науката през XXI век.⁷ Тя е в разбирането на миналото, управлението на настоящето и в осигуряването на по-добро и сигурно бъдеще. В по-широк план можем да приемем, че ролята на образованието и науката се определя от въпроса за ценността на знанието, а за целта на настоящата работа е важно да се изясни доколко знанието е ценност в обществото и в дневния ред на управляващите.

В „общество на знанието” с „икономика на знанието” ролята на научните продукти е водеща за развитието и успеха на бизнеса, а висококачествените научни продукти изпреварват статуквото, създават нови ниши на производство и потребление, а понякога цели нови сектори.⁸ Разгръщането на „икономиката на знанието“ е една от водещите характеристики на съвременното обществено развитие, това пряко обуславя нарасналите очаквания към висшето образование и науката в глобален мащаб. За да успеят в една все по-динамична, отличаваща се с остра конкуренция среда, фирмите (бизнеса) трябва непрекъснато да прилагат нови научни знания, свързани с производството и предлагането на стоки и услуги. Усвояването и използването на знанията се осъществява от хората, от човешкия капитал, за чието формиране и развитие все по-голяма отговорност имат академичните институции.⁹

Независимо от стремежа да се поддържат академичните традиции и съответните специфични механизми на приемственост, съвременните университети са динамични организации и не могат да бъдат изолирани от основните икономически, социални и политически тенденции. В почти всички развити страни по света през последните две десетилетия се наблюдава засилена „турбулентност” на академичната сфера, предизвикана както от общите процеси в обществото, така и от конкретните инициативи за реформи в областта на науката и висшето образование.

Институциите на висшето образование се променят заедно с другите основни сфери на обществото, включително бизнеса и публичното управление. Основната мисия на университета е свързана с развитието и предаването на знания. Независимо, че „производството на знание” е подвластно в определена степен на основните тенденции на съвременната епоха, то има своята специфика и именно тази специфика отличава съществено университетите от организациите на бизнеса, правителствените институции и преобладаващата част от гражданския сектор. Това разграничение има и ще продължава да има фундаментално значение при формулирането на

⁵ Вж. Програма за развитието на образованието, науката и младежките политики в Република България 2009-2013 <http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/programa_MOMN-2009-2013.pdf>

⁶ Вж. Национална стратегия за развитие на научните изследвания 2020 <http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/law/zkn_acad_satav.pdf>

⁷ Вж. Минно-геоложки университет, Проект за Национална стратегия за развитие на научните изследвания, с. 2 <http://www.mgu.bg/docs/strategija_proekt.pdf>

⁸ Вж. Маринов, А. Образование и бизнес: погледи скрити през рамото, в. Банкер, 2010, бр. 3

⁹ Вж. Градев, Д. Маринов, А. Новите реалности и диалогът между образование и бизнес, сп. Педагогика, кн. 4, 2011, с. 2

принципите и изработването на новите механизми на взаимоотношенията на академичната сфера с останалите сектори на обществото. „Като начинание, преследващо създаване, разпространение и овладяване на знания, университетът има свой висш приоритет – научната истина, за разлика от основния фокус на бизнеса (печалбата), на публичното управление (ефективността, постигането на заложените политически цели) и на благотворителните организации (безвъзмездната подкрепа).“¹⁰

Университетите дефинират и развиват знанието, те създават категории на знанието, структурирани в съответни дисциплинни полета, попълват тези „ниши“ и се превръщат в авторитети в тези области. Вътрешните импулси и традиции, характеризиращи процеса на създаване и развитие на знанието, са сложни и трудно уловими, поради което тази сложност и неопределеност се предават и на академичните организации и общности. Закономерностите, по които функционират университетите, са неразривно свързани с творческата природа на знанието, те са сложни и се развиват по своя особена вътрешна логика, макар тези институции да са все по-обвързани с останалата част от обществото.

В същото време, не може да се пренебрегне обстоятелството, че „към академичните институции се отправят все по-настойчиви, и то нееднозначни и конкуриращи се изисквания от гледна точка на приноса им в цялостното обществено развитие.“¹¹ От университетите се очаква непосредствено да допринасят за увеличаването на публичното богатство. Очакванията влизат в сложни взаимоотношения с основните, трайни цели на университетите, свързани с развитието и разпространението на знанията. Талка често възниква противоречието между националните или секторни икономически цели (които винаги са конкретни) и необходимостта от натрупване и развитие на знания с оглед на постъпателното, на практика безкрайно усъвършенстване на обществото.

„Когато се говори за различните измерения на обществения принос на академичните институции и техните взаимоотношения с останалите участници в процеса на създаване на обществено богатство, най-често вниманието се фокусира върху релацията „бизнес – образование“ и често неоправдано се подценява връзката на университетите с публичното управление (във всички развити страни публичният сектор остава един от най-големите колективни работодатели). Причината за тази особена фокусираност е свързана главно с обстоятелството, че организациите на бизнеса са пряко отговорни за „производството на блага“, в най-буквалния и видим за обществото смисъл. Бизнес организациите или фирмите, функционират по правилата на пазарната конкуренция, предлагайки стоки и услуги, срещу които реализират печалба. Тази конкуренция се поддържа от търсенето на клиентите, които естествено се стремят към получаване на най-високото възможно качество за дадена цена, докато фирмите се стремят към максимална печалба от това, което произвеждат и предлагат.

В съвременните условия се приема за аксиома постановката, че бизнес организацията трябва да цени, пази и развива човешкия си капитал в не по-малка степен от физическия и финансовия капитал. Успешната фирма на XXI век устоява на конкуренцията, главно защото поощрява човешкото развитие, създава условия за процес на постоянно учене на своите служители и непрекъснато следи за появата на нови приложни знания, които биха допринесли за усъвършенстването на конкурентоспособността ѝ. Знанията и способността за тяхното обновяване, характеризиращи работната сила в дадена организация или държава, не са единственият, но вероятно вече са един от най-важните фактори за висока конкурентоспособност.

¹⁰ Пак там, с. 3-5

¹¹ Пак там, с. 3-5

Традиционната (и доста неправилна) представа е, че бизнесът има ясно осъзнати потребности от човешки капитал, експлицира ги ясно и безпроблемно, може да ги проектира в далечна перспектива и като следствие формулира определени „социални поръчки” към образователните институции. В действителност *логиката „бизнесът води, образованието следва” е принципно невярна*. Истината е, че и бизнесът, и академичните институции (а тук трябва да прибавим и други важни социални актьори, като правителствата и новите поколения, навлизащи в живота), са изправени пред нови общи предизвикателства, адекватен отговор на които може да се намери единствено чрез диалог и партньорство. Всеки притежава част от отговора, или, по-точно, част от инструментите, необходими за „разчитане на загадката”, и цялостното успешно решаване зависи от съвместяването на възможностите и усилията.

Една от най-плодотворните съвременни концепции е тази за „*кооперативните образователни партньорства*”, които представляват не просто някаква взаимовръзка между институции от бизнеса и академичната сфера, а съвместно начинание, в което всички участници допринасят за създаването, развитието и разпространяването на приложно знание в конкретни социални ситуации и системи.”¹²

Все повече се налага разбирането за високата степен на взаимозависимост между образователните, стопанските и управленските институции пред лицето на нови възможности и предизвикателства. Това е нова визия – визията за мрежи от академични, стопански, управленски и граждански организации, представляващи „*учещи се системи*”. Системи, които съвместно определят необходимите ресурси, в т.ч. и най-важните – човешките ресурси. Изграждането на такъв нов модел на партньорство, който да свърже органически типични организации с „*идеална цел*” (университетите) със също толкова типични търговски, ориентирани към печалбата организации (бизнеса) в единна и същевременно гъвкава „*учеща се мрежа*”, изисква иновативност и внимателна взаимна адаптация. Както академичните, така и бизнес организациите трябва да вложат определени ресурси, за да установят кооперативно образователно партньорство, което на свой ред трябва да генерира изгодни и за двете страни ефекти. „Подобно реципрочно поведение се основава на идеята за честно и равноправно отношение, доста различна от твърдението, че „*бизнесът има право да изисква, тъй като създава работни места*”.”¹³

2. Предизвикателства пред висшето образование и отношенията му с бизнеса и публичното управление

Д. Градев и А. Маринов изрично открояват три предизвикателства и рискове пред висшето образование. Сложното състояние на публичните финанси в почти всички европейски страни след началото на глобалната икономическа криза (2008 г.) води до натиск за ограничаване на финансирането на академичните институции. Също така, ролята на предизвикателства играят нарасналата конкуренция за студенти и за частни инвестиции в научни изследвания и демографските промени, които драстично трансформират традиционните източници за рекрутиране на студенти, и най-вече – очакваното свиване на възрастовата кохорта 18-22 години през следващите десетилетия.

В своята съвкупност тези тенденции застрашават качеството на обучението и изследователската дейност в университетите, което на свой ред подсилва негативната спирала на влошаване на финансовото състояние на академичните институции и отлива от тях в полза

¹² Пак там, с. 5-7

¹³ Пак там, с. 9

на чуждестранни университети. Това са проблеми, които изглеждат специфични за институциите на висшето образование, но в действителност засягат и бизнеса, и другите потребители на знание и на знаещи индивиди. В момент, когато практиката има все по-големи очаквания към университетите, съкращаването на техните ресурси може да доведе до невъзможност да се удовлетворят потребностите от подготвени специалисти и жизнено важни приложни знания.

В почти всички европейски страни, макар и в различна степен, влошеното състояние на публичните финанси вещае мрачни перспективи не само за образователните системи, а и за всички обществени потребители на основните им продукти – знанието и знаещите хора. Повечето правителства по света са принудени да обмислят сериозно опцията за свиване на разходите за наука и образование. В същото време се засилва натискът, породен от изострящата се глобална конкуренция за студенти и за поръчки за научни изследвания. Колкото и да е парадоксално, в най-сложна ситуация попадат висшите училища в страните с най-добри (досегашни) показатели по привличането на чуждестранни студенти.

Типичен пример за това е Великобритания, която заема втора позиция (след САЩ) на световния студентски пазар. Все повече европейски университети въвеждат курсове на английски език, за да се опитат да отклонят поне част от студентите, традиционно ориентирани към Великобритания и САЩ. Конкуренцията се засилва постоянно и в сферата на научните изследвания, отново поради засиленото предлагане на научни продукти от страни, където цените са по-ниски, а нивото на учените е сравнително високо и бързо се подобрява.¹⁴

Демографските промени като сериозно предизвикателство пред висшето образование биват отчитани в научната литература, анализи съответно и в националните и наднационални документи. Демографските промени бързо трансформират състава и потребностите на основните „клиенти“ на университетите. За периода 2010 и 2020 г. населението на възраст между 18 и 22 в ЕС се очаква да спадне средно с 14 на сто,¹⁵ а заедно с това неизбежно ще се свият постъпленията от не само най-големия, но и най-стабилния и надеждния източник на финансови потоци към университетите.

Тези проблеми засягат цялото общество, на първо място институциите, които пряко използват знанията за създаване на обществени блага. Засягат и публичното управление, и бизнеса. Затова редица научни анализи и разработки обосновават идеята, че *най-точният тест за степента на готовност на бизнеса за пълноценно партньорство с висшето образование е именно неговото поведение в условията на криза и драматични промени.*

В известния британски доклад „По-силни заедно: бизнесът и университетите в нестабилни времена“, публикуван през 2010 г., е подчертано: „Настоящият доклад е призив за действие. Бизнесът трябва да се ангажира и да инвестира по-ефективно в университетите... Съвместната работа с университетите е подчинена на стратегията ... за трансформиране на отношенията между практиката и висшето образование”.¹⁶

Последните пет-шест години предлагат нарастващо многообразие от добри практики в партньорството между университетите, бизнеса и публичното управление, сред които могат да бъдат открити няколко. Отличен пример за партньорство между бизнеса и университетите са докторските програми в областта на инженерните науки, предлагащи четиригодишни гарантови схеми за разработване на дисертация с пряка значимост за бизнеса. Отбелязва се, че

¹⁴ Вж. Градев, и Маринов, цит. съч., с. 9-10

¹⁵ CBI (2009). CBI evidence to the RCUK/UUK Review of the Impact of Full Economic Costing on the UK Higher Education Sector, p. 25

¹⁶ Ibid., p. 25

това е „много ефективен механизъм за поощряване на прякото сътрудничество между академичните звена и фирмите, подкрепящо подобряването на конкурентоспособността на бизнеса”.¹⁷ Моделът търпи сериозно по-нататъшно развитие през 2009 г., когато британското правителство решава да инвестира 250 млн. паунда в 44 местни центъра за реализация на докторски програми в широк спектър дисциплини и свързани с тях сектори на икономиката.

Контактите между академичните и деловите среди и разпространяването на добрите практики в тази област се следят с особено внимание. Внедряват се мощни онлайн портали, както и по-сложни мрежи, с цел по-широко и задълбочено представяне на наличните и бъдещите научни продукти и източници на академична експертиза, както и от усъвършенстване на капацитета на университетите да реагират на потребностите на практиката. Особено важни са тези системи за контакти за малките и средни предприятия, които имат ограничени възможности за контакти в академичните среди и експертни познания за оценка на наличния научен потенциал.

Интерес представлява установената практика на диалог и партньорство с университетите в редица водещи британски фирми.

Пълноценното партньорство с бизнеса в условията на криза и драматични демографски промени изисква и целенасочени усилия от страна на институциите на висшето образование. Основната тенденция е засилване на конкуренцията, иновациите и многообразието в академичната среда с цел по-добро разбиране на водещите потребности на обществото, бизнеса и обучаваните студенти. За университетите – както и за бизнеса – е валиден императивът на непрекъснатото усъвършенстване и разработването на нови, по-качествени образователни и научни продукти. В новите условия възникват редица нови аргументи, които поставят под съмнение някои от възприетите през последните години цели за развитието на висшето образование.

През последните години в редица страни от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие се води дискусия относно необходимостта от преосмисляне на идеите за обхвата и структурата на сектора на висшето образование. Някои от изводите дори противоречат на общите ориентири, залегнали в стратегията „Европа 2020”. Например, в доклада „По-силни заедно: бизнесът и университетите в нестабилни времена” изрично е формулирана тезата: „Не смятаме, че целта да се увеличи обхватът на висшето образование до 50% от младежите на възраст 18-30 г. във Великобритания продължава да бъде актуална в новата икономическа среда. Приоритет следва да бъде осигуряване на високо качество на завършващите висше образование, което на свой ред изисква преодоляване на редица недостатъци на обучението на нивото на средното образование.”¹⁸

Необходимостта от промени в системата на висшето образование не означава, че те трябва да бъдат предписани и наложени отвън. Напротив, решението на проблема е в противоположната посока, или, както посочва Дж. Харман, „необходима е по-голяма свобода на академичната общност при определянето на реакциите на новите предизвикателства... Разнообразието на институциите трябва да бъде подкрепено чрез разширяване на възможностите за прилагане на иновативни модели на преподаване с цел по-пълно и перспективно отчитане на потребностите на обществото. Университетите трябва да бъдат поощрявани да си сътрудничат, да установяват съвместни структури.”¹⁹

¹⁷ Ibid., p. 26

¹⁸ Ibid., p. 48

¹⁹ Harman, G., (1997). „Conclusions”, in Sharpham, J., and Harman, G. (eds.), Australia’s Future Universities, University of New England Press, Armidale, p. 257

3. Ролята на държавата и нейния стратегически подход – европейски и национални изменения

В този контекст особено значение придобиват *политиките на държавата за стимулиране на диалога и партньорството между институциите на висшето образование и различните категории потребители на знание в обществото.*” Добър пример за стратегическа намеса на публичното управление в този процес е изграденият през 1999 година във Великобритания Фонд за иновации във висшето образование, чиято цел е да подпомага съвместната работа между университетите, от една страна, и фирмите, органите на публичното управление и неправителствените организации, от друга. През 2010 година фондът е изразходвал за различни проекти в това направление 134 млн. паунда и въпреки кризата прогнозата е през 2012 година да бъдат отделени 150 млн. паунда. По общо мнение, ефектът от дейността на фонда се оценява като много положителен, „особено от гледна точка на стимулиране на културния диалог и създаването на връзки между университетите и малките и средни предприятия във Великобритания”.²⁰

Оптимизирането на взаимоотношенията между участниците в мрежите за политики в сектора на висшето образование не става автоматично, нито е безпроблемно. Както посочват Д. Градев и А. Маринов, висшето образование и бизнесът представляват две различни култури, а различията трябва да бъдат предвидени и третирани по адекватен начин.²¹

При взаимодействието между равнищата на управление в процеса на разработване и осъществяване на стратегии в публичната сфера основно е отношението между централната и местните или ресорните власти. Става дума за взаимодействието между йерархичните структури на властта. Както посочва Т. Танев: „Ако те се отнасят като цяло към част, тогава става дума за планиране, а не за стратегиране и отношенията са от вида на линейното управление. Ако те обаче са общ „сноп”, като центърът се ангажира единствено със създаването и налагането на стратегическата рамка, но оставя стратегическа свобода на различните ресори или райони, като контролира единствено спазването от тяхна страна на рамката – тогава отношенията са от вида на допълващото се заинтересовано споделено управление. А случи ли се това, в стратегирането навлизат и частните и гражданските организации.”²²

Системата за висше образование има съществен принос за успешната жизнена реализация на личността и за просперитета на всяка нация. Смисълът на висшето образование, което по необходимост е зависимо от динамиката на пазара на труда, не се изчерпва с подготовката на хората за професионална реализация. То е призвано да съдейства за цялостното развитие на личността, на науките, изкуствата, културата и на обществото като цяло, както в национален, така и в глобален мащаб. „От качеството, разнообразието и гъвкавостта на висшето образование зависи изграждането на дадено общество като общество, което цени високо всеки отделен човек и поощрява личностното развитие и инициативност, поддържа устойчив икономически растеж, основаващ се на иновации и практическото приложение на резултатите от научни изследвания, съхранява и обогатява общочовешките ценности и позитивните национални традиции.”²³

²⁰ HM Treasury (2011), A Review of Government’s Science and Innovation Policies, p. 31-33.

²¹ Вж. Градев, Д. Маринов, А. Цит. съч., с. 17

²² Танев, Т. Механизми на взаимодействие между равнищата на управление в процеса на разработване и осъществяване на стратегии в публичната сфера, с. 4 <<http://www.academia.edu/243863/>>

²³ Бояджиева, П. Домитров, Г. Стратегия за развитие на висшето образование в България, част от проект на Институт “Отворено Общество”, “Стратегия за социално-икономическо и политическо развитие на България 2005-2010: секторни политики”, с. 2-3 <<http://rectorsbg.zavas.org/documents/StrategyzaVO.doc>>

Глобализацията се свят изисква промяна и през 1992 година е приета Лисабонската декларация, която по същество определя възможността за достъп до образование независимо от народност, религия или степен на развитие на страната. Нова проява на изследваните процеси са приетите Сорбонска (1998) и Болонска (1999) декларации между Франция, Германия, Италия и Великобритания, но открити за всички други страни. В тях се потвърждава необходимостта от изследване и прилагане на процесите и проявленията на глобализацията в контекста на хармонизация на европейското висше образование. Създава се тъй нареченото общо европейско пространство за висше образование. В него се предполага да се въведат общи критерии и методика за оценка качеството на преподаване и знанията на студентите, отстраняване на всички пречки за достъп до образователни услуги, въвеждане на единна кредитна система. През 2000 година Европейската комисия приема и „Меморандум за непрекъснато образование”, чрез което в глобален мащаб в рамките на европейското пространство се стреми да повлияе за „повишаване търсенето на обучението, както и предлагането му, тъй че то да стане достъпно особено за тези, които досега най-много са били лишавани от образователни възможности”.²⁴

В национален план през 2007 година България се присъединява към Европейския съюз и следователно, му предоставя голям кръг от правомощия. „Социалното и икономическото сближаване с нормите на ЕС изисква повишена продуктивност на труда и трудова сила, която притежава високото ниво на умения, необходими в условията на бързо развиваща се икономика, основана на познанието. Тази трудова сила се очаква да има различни нива на висше образование. Съществуват множество доказателства, че инвестицията в ефективно висше образование повишава способността на държавата да създава водещи иновации. Висококвалифицираните хора, също така по-лесно се адаптират към променливите нужди на пазара на труда. Освен това, висшето образование и изследователската дейност са сред ключовите основи на европейската интеграция – чрез осигуряване на умения и познания, които допринасят за мобилността на работната ръка и чрез участие в Болонския процес и в Европейското изследователско пространство.”²⁵

По-конкретно, очертавайки параметрите на актуализираната Стратегическа рамка за европейско сътрудничество в образованието и обучението („ЕСЕТ 2020 г.“), е необходимо първо да се отбележи, че тя трябва допълнително да увеличи ефикасността на сътрудничеството, както и ползите от него и подкрепата за системите на държавите-членки за образование и обучение за периода до 2020 година.

Рамката за европейско сътрудничество по необходимост е гъвкава (може да бъде преразгледана в контекста на значими промени в Европа) и обхваща системите за образование и обучение като цяло в перспективата на ученето през целия живот. Тя обхваща следните четири стратегически цели : 1. Превръщане на ученето през целия живот и мобилността в реалност; 2. Подобряване на качеството и ефективността на образованието и обучението; 3. Утвърждаване на равнопоставеността, социалното сближаване и активното гражданско

²⁴ Пенерлиев, М. Глобализацията и висшето образование, Електронно списание LiterNet, 18.07.2004, № 7 (56) <http://litenet.bg/publish11/m_penerliev/globalizaciata.htm>

²⁵ Световната банка, Преглед на съществените развития във висшето образование в България, Проект на резюме за обсъждане : Укрепване на висшето образование в България, 03.2012, с. 1 <<http://siteresources.worldbank.org/BULGARIAEXTN/Resources/305438-1307440973243/Bulgaria-Higher-Education-executive-summary-March-2012-BG.pdf>>

участие; 4. Разгръщане на творчеството и новаторството, включително предприемчивостта, при всички степени на образование и обучение.²⁶

От осъществен преглед на висшето образование от Европейската асоциация за гарантиране на качество във висшето образование (ENQA), (представен с уговорката – „доколкото такъв преглед е възможно да бъде направен“) става ясно: *Няма страна с идеална образователна система - има осъзнат стремеж у страните да развият, усъвършенстват и модернизират своите образователни системи, така че образователната система не е една единствена.* Съществува "пъстрота" (различие) не само между образователните системи на страните, но и вътре в образователната система на дадена страна. "Пазарното търсене" на специалисти с висше образование не се явява безспорен ориентир за перспективността на дадена специалност. Обстоятелството, че образователната система не е една единствена, че е налице "пъстрота" както между образователните системи на страните, така и вътре във всяка една от тях, е доказателство за изключителната сложност на обекта образователна система, на проблемите на нейното настояще и бъдеще. Така че **е бива да се търсят стандартизирани схеми за развитие на образователните системи**, а обратно, разнообразие от подходи към развитие и модернизация.²⁷

4. Националните образователни стратегии

“Никакъв прогрес в науката и просветата не е възможен отделно от политическия прогрес.”²⁸ Именно тези сфери са най-дълбоко свързани с просперитета на една нация и е невъзможно да не бъдат свързани с цялата система от държавни органи. Успеха на образователната система рефлектира върху всички структури на обществото, на национално и наднационално равнище. Конкретизирайки взаимодействието в цялата образователна система, може да се каже, че: “Успешната образователна и научноизследователска политика - като се започне от детската градина и се стигне до висшите училища, продължаващото обучение и научноизследователските институти – се основава на широко участие в цялата верига на политиките – от концепцията до изпълнението. По-широкото участие създава по-голямо доверие в крайния резултат и в институциите, които осъществяват политиките. Всички сектори, ангажирани в образователната и научноизследователската система, носят отговорност за постигане на трайни ефекти с дългосрочно въздействие.”²⁹

Образованието, в частност висшето образование трябва да бъде основен фактор във визиите за развитие на отделните държави, то „пресича” всички държавни институции, които задават посоката на движение и развитие. Висшите учебни заведения са централно звено в системата, което на практика осъществява образователния процес, така наречената “теренна работа”. След това в системата се позиционират неправителствените организации и бизнес организациите, от които се очаква да поемат готова „продукция“, която да се реализира на пазара на труда. Народа, гражданите са изначално предпоставени като основен обект на целия

²⁶ Вж. Заключение на Съвета от 12 май 2009 г. относно стратегическа рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението („ЕСЕТ 2020 г.“), Официален вестник на Европейския съюз 2009, с. 119/02

²⁷ Вж. Европейската асоциация за гарантиране на качество във висшето образование (ENQA). Доклад- Българското висше образование – приоритети в процеса на присъединяване с. 4-5

²⁸ Воронцов, В. Силата на разума, София, Наука и изкуство, 1984, с. 101

²⁹ Вж. Програма за развитието на образованието, науката и младежките политики в Република България 2009-2013 <http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/programa_MOMN-2009-2013.pdf>

образователен процес, следователно са определящата, най-важна част в системата на зависимостите. Тук по-конкретно визиране и обучаващите се, „продуктът“ на системата, също основна част от така наречените „заинтересувани страни“ в процеса на стратегиране.

Без стратегия бъдещето на висшето образование е неясно, хаотично и неkoordinирано. Стратегия за развитие на висшето образование означава постигане на максимално възможния консенсус между всички заинтересувани страни, тоест изглаждане на противоречията и неразбирателствата между тях. Наличието на такава стратегия създава рамката, спрямо която всяка институция на висшето образование би могла да направи своя.³⁰ Това означава процес на мобилизация и координация на всички йерархични нива във висшето образование, висши училища, държава и бизнес и др. *Ако дадена държава иска да развива определена секторна политика, тя трябва да извърши процеса на стратегиране, който представя цялостно развитието в конкретния случай на висшето образование - визия за развитие, водещи принципи, цели и очаквани резултати. Добре планираното висше образование е от ключово значение за икономическото и интелектуалното бъдеще, тъй като укрепва основата на социалните и икономическите резултати, обогатява условията за живот и работа на бъдещите поколения и е безусловно необходимо за формирането на бъдещите ценности на общество.*³¹ „Усъвършенстването на организацията на висшето образование, успешното развитие на системата на висшите училища в значителна степен може да съдейства за постигането на значително икономическо и социално развитие. За да бъдат конкурентоспособни в новите условия, висшите училища трябва да приложат нов стратегически подход при разрешаване на поставените от глобализацията проблеми и предизвикателства.“³²

За основоположник на теорията на стратегическото планиране в областта на висшето образование се сочи Джордж Келер с книгата си „Academic strategy: The management revolution in American higher education“ (1983). На вниманието на висшето образование е представена концепцията за стратегическо планиране, която поставя съдбата на институцията над всичко останало. Изясняват се мисията, целите на институцията и конкурентните предимства. Подобрява се способността на институцията да се справя с предизвикателства, да управлява проблемите и иновациите. Това дава сигурност и увереност, не се допускат двусмислия, подчертава необходимостта от активно движение и засилване на организацията, която активно самоопределя бъдещето си. Подпомага се разпределението на ресурси и вземането на решения, укрепва се лидерството, подобрява се качеството и цялостната способност на институцията да мисли и действа стратегически.³³ Много теоретици вярват, че процеса на планиране е задължителен за оцеляването на институциите на висшето образование.

Стратегическо планиране в областта на висшето образование е било приложено след 1980 година в САЩ, като начин за справяне с нарастващия демографски, икономически и социални проблеми в резултат на все по-сложна вътрешна среда свързана с нарастващи ограничения във

³⁰ Вж. Световната банка, Преглед на съществените развития във висшето образование в България, Проект на резюме за обсъждане : Укрепване на висшето образование в България, 03.2012, с. 5

³¹ Вж. Европейския икономически и социален комитет, Модернизирание на висшето образование, Брюксел, 28 март 2012 г. с. 1 <http://www.knsb-bg.org/pdf/479/Modernizirane_na_wisheto_obrazowanie.pdf>

³² Димитрова, В. Стратегическо управление на висшето образование в условията на глобализация – автореферат, ЮЗУ, Благоевград, 2011, с. 34

³³ Вж. Keller, G. (1983). Academic strategy: The management revolution in American higher education. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, p. 10-20

външната среда.³⁴ Петролната криза от 1973 година и последвалата тежка икономическа рецесия от 1980-1982 година в съчетание с почти двадесет години на намаляваща раждаемост поставя американските университети в трудна и несигурна ситуация на конкуренция за оцеляване. Филип Котлър и Патрик Мърфи анализират ситуацията обобщават, че ще има най-малко един положителен ефект. Институциите ще бъдат принудени да се вгледат в себе си, да станат аналитични, да предприемат дългосрочното планиране, нещо, което не са направили в по-добри времена. Те ще бъдат принудени да определят приоритети и да разработят стратегии за да преодолеят институционалната инерция и да направят отдавна просрочен избор – например, да идентифицират областите на нарастващия интерес на студентите и да създават нови програми за замяна на тези, за които търсенето намалява...³⁵

Висшето образование е „извънредно специфичен, своеобразен и неповторим процес, който не се покрива с нито една от известните ни категории за иновациите в духовната сфера. Този процес се асоциира с процесите на възходящото развитие, усъвършенстването, преминаването на количествените натрупвания в коренно качествени изменения, но в никакъв случай не може да се отъждествява с тях. Той е уникален процес, в който се извършва лавинообразно натрупване, при това нарастване не на части от него, а на резултата от цялостната образователна, научна и управленска дейност...“³⁶ Има институции, които изостават в този процес: „Историята, обаче, не прощава на тези, които не успяват да се движат в крак с нея. Образованието е магистрала, по която всяко висше училище се придвижва напред – едни по-бързо, други – по-бавно, а трети – продължават да стоят на едно място“.³⁷

Новите изисквания към висшето образование поставят голяма отговорност пред управлението на национално и институционално ниво. В условията на динамично-развиващи се общества и сектора на висшето образование, преминава през бързи промени. Именно във времена на трансформации, стратегиите са най-необходими в системата на висшето образование, която има уникални организационни особености. Очакванията за колегиалност и споделено управление (governance) провокират отчетливо различна картина при институциите на висшето образование, отколкото в бизнес сектора. Образователната система е в състояние да използва стратегическото планиране успешно чрез комбиниране на основни елементи на планирането с уникалните характеристики на висшите училища и сектора.

Заклучение

Има редица критики, отправяни срещу използването на стратегическото планиране в областта на висшето образование – че трябва да се внимава с прилагането на стратегическото планиране в обществени и нестопански сектори, и че всеки процес на планиране следва да отразява средата на конкретната организация. Във висшето образование, голяма част от критиките на стратегическо планиране произтичат от убеждението, че един подход с военни корени не може да се изрази правилно във висшето образование.

³⁴ Вж. Machado, M. Taylor, J. The struggle for strategic planning in European higher education: the case of Portugal, University of Aveiro Center for Research on Higher Education Policy (CIPES), p. 9-13, Research in Higher Education Journal <<http://www.aabri.com/manuscripts/09293.pdf>>

³⁵ Вж. Yaroslav P. (2011) Strategic Planning Process at George Mason University, Lviv Ivan Franko National University, Ukraine, International Research and Exchanges Board. p. 4 <https://martinepeters.files.wordpress.com/2011/12/conference_proceedings_ihe_2011.pdf>

³⁶ Рибов, М. В търсене на решение за реформата във висшето образование, Международно висше бизнес училище, Ботевград, 2012, с.1063 <www.ibsedu.com/bg/sections/download_file/294/1>

³⁷ Пак там, с. 1063

Според други автори, обаче изглежда, че не съществува реалистична алтернатива на стратегическото планиране във висшето образование, поради необходимостта от ново определение на социалната роля и мисия на дадена образователна институция. Необходимост от фокусираност, систематичност и инициативи за стратегическо планиране.³⁸

Чрез възприемане на принципите на стратегическото планиране образователните институции имат по-голям шанс да бъдат адекватни, пред каквито предизвикателства и промени да бъдат изправени. Ако процеса на стратегическо планиране в областта на висшето образование е проектиран внимателно, той създава пространство за съвместно изпълнение и се превръща в лепило, което придържа отделните елементи заедно. Дава възможност на институцията да стане такава, каквато иска да бъде и я укрепва.³⁹

Стратегията за развитие на висшето образование трябва да обединява заинтересуваните страни, свеждайки различията до минимум. Тя е обединяващият елемент между държавата, висшите училища, бизнеса, студентите и др. Чрез съгласие на всички йерархични нива се постигат общи мисия, визия и цели за развитието на сектора. Тя “трябва да бъде разбрана и приета от всички заинтересувани страни (във вътрешен план) в условията на включване, доверие и групово работно, но разбира се има възможност за външно участие, което усложнява работата по стратегията, но повишава възможността за успех.”⁴⁰

Например, за Европейския съюз в стратегията „Европа 2020“ образованието и обучението имат централно място. Образователните и обучителните системи трябва да бъдат модернизирани така, че да се повиши ефективността и качеството им и те да осигуряват на обучаващите се уменията и компетентностите, необходими им, за да постигнат успех на пазара на труда. Това ще повиши увереността на обучаващите се, че ще могат да се справят със сегашните и бъдещите предизвикателства, и ще спомогне за подобряването на конкурентоспособността на Европа и за създаването на растеж и работни места. „Университетите и предприятията следва да разработят с общи усилия стратегически иновационни програми, като всяка от страните запазва независимостта и отговорностите си. Взаимодействията между висшето образование и предприятията обикновено дават добри резултати за научноизследователската дейност, трансфера на знания, изграждането на умения, които могат да се предават, и развитието на идеи. Добрите практики трябва да бъдат разпространявани, успешният опит в държавите членки може да служи за пример“.⁴¹

³⁸ Вж. Machado, M. Taylor, J. The struggle for strategic planning in European higher education: the case of Portugal, University of Aveiro Center for Research on Higher Education Policy (CIPES), p. 9-13, Research in Higher Education Journal <<http://www.aabri.com/manuscripts/09293.pdf>>

³⁹ Вж. The importance of strategic planning in higher education By Fiona Hunter, Higher Education Consultant and EAIE Past President

⁴⁰ Alfred, Richard L. (2006). Managing the Big Picture in Colleges and Universities, Westport, CT, USA : From tactics to strategy, p. 207-247

⁴¹ Европейския икономически и социален комитет Модернизирани на висшето образование Брюксел, 28 март 2012 г. с. 5-8 <http://www.knsb-bg.org/pdf/479/Modernizirane_na_wisheto_obrazovanie.pdf>

БИБЛИОГРАФИЯ

Воронцов, В. (1984) Силата на разума, София, Наука и изкуство

Димитрова, В. (2011) Стратегическо управление на висшето образование в условията на глобализация – автореферат, ЮЗУ, Благоевград

Градев, Д. Маринов, А. (2011) Новите реалности и диалогът между образование и бизнес, сп. Педагогика, кн. 4

Европейска асоциация за гарантиране на качество във висшето образование (ENQA). Доклад „Българското висше образование – приоритети в процеса на присъединяване”

Маринов, А. (2010) Образование и бизнес: погледи скрити през рамото, в. Банкер, бр. 3

Танев, Т. (2008) Анализ на публичните политики, София, Военно издателство

Танев, Т. (2008) Стратегическо управление на публичната сфера, София, Военно издателство

Alfred, R. L. (2006). Managing the Big Picture in Colleges and Universities, Westport, CT, USA : From tactics to strategy, p. 207-247

CBI (2010). Stronger together: Businesses and universities in turbulent times. A report from the CBI Higher Education Task Force, London

CBI (2009). CBI evidence to the RCUK/UUK Review of the Impact of Full Economic Costing on the UK Higher Education Sector

Machado, M. Taylor, J. The struggle for strategic planning in European higher education: the case of Portugal, University of Aveiro Center for Research on Higher Education Policy (CIPES), p. 9-13, Research in Higher Education Journal <<http://www.aabri.com/manuscripts/09293.pdf>>

Fiona Hunter. The importance of strategic planning in higher education. Higher Education Consultant and EAIE Past President

Интернет източници

Бояджиева, П. Г. Димитров. Стратегия за развитие на висшето образование в България, част от проект на Институт “Отворено Общество”, “Стратегия за социално-икономическо и политическо развитие на България 2005-2010: секторни политики”, с. 2-3
<http://rectorsbg.zavas.org/documents/StrategyzaVO.doc>

Минно-геоложки университет, Проект за Национална стратегия за развитие на научните изследвания, http://www.mgu.bg/docs/strategija_proekt.pdf

Национална стратегия за развитие на научните изследвания 2020

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/law/zkn_acad_satav.pdf

Пенерлиев, М. Глобализацията и висшето образование, Електронно списание LiterNet, 18.07.2004, № 7 (56), http://litenet.bg/publish11/m_penerliev/globalizaciata.htm

Програма за развитието на образованието, науката и младежките политики в Република България 2009-2013

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/programa_MOMN-2009-2013.pdf

Световната банка, Преглед на съществените развития във висшето образование в България, Проект на резюме за обсъждане : Укрепване на висшето образование в България, 03.2012, <http://siteresources.worldbank.org/BULGARIAEXTN/Resources/305438-1307440973243/Bulgaria-Higher-Education-executive-summary-March-2012-BG.pdf>

Танев, Т. Механизми на взаимодействие между равнищата на управление в процеса на разработване и осъществяване на стратегии в публичната сфера, с. 4

<http://www.academia.edu/243863/>